

SOMOS RÓBERT

Kövesi Gyula / Julius Kovesi – egy elfeledett magyar-ausztrál filozófus*

A huszadik század nagy kataklizmái és autoriter, illetve diktatórikus államrendezkedései számos, később jelentős munkásságot kifejtő magyar tudóst és gondolkodót kényszerítettek szülőföldjük elhagyására. Nagy részük olyan korán, pályakezdőként hagyta el Magyarországot, hogy honi viszonylatban ismeretlen maradt. Ilyen filozófus Kövesi Gyula is, akiről magyar nyelven kizárólag Larry Steindlernek a magyar filozófia történetéről írt német nyelvű munkája (Steindler 1988) magyar fordításrészletében olvashatunk (Steindler 1998). Steindler itt részletesen beszámol a magyar filozófiát a külföld számára bemutató publikációk köréről, benne Kövesi *Hungarian Philosophy* című lexikoncikkéről, amely a Paul Edwards szerkesztésében készült *The Encyclopedia of Philosophy* negyedik kötetében jelent meg (Kovesi 1967a). Kövesi közvetlen kapcsolódása a magyar filozófiai hagyományhoz körülbelül ebben és néhány egyéb, magyar filozófusról szóló címszó megírásában lehető fel, pályája elsősorban az angolszász tradícióhoz kapcsolódik. Írásomban először felvázolom a kiváló magyar-ausztrál filozófus, Kövesi Gyula rövid életrajzát, másodsor fő munkájának, a *Moral Notions* című könyvnek az alapgondolatait foglalom össze, és megpróbálom a mű jelentőségét megmutatni, végül, harmadszor Kövesi később született, egyéb tanulmányait vizsgálom.

I.

Kövesi Gyula 1930. június 14-én született Budapesten, polgári családban. Gyermekek- és ifjúkorát Tatán töltötte, a tatai piarista gimnáziumban tanult, itt

* A tanulmány elkészítése során többektől értékes szakmai segítséget kaptam. Köszönettel tartozom nekik: Janet Kovesi Watt, Alan Tapper, Demeter Olga, Hojka János.

érettségizett 1948-ban. Kövesi Gyula 1948-tól a Budapesti Egyetemen filozófiai tanulmányokat kezdett folytatni, többek között Lukács Györgyöt hallgatta. A kommunista rendszer fokozódó elnyomását érzékelve bátyjával, a nála négy évvel idősebb Kövesi Pállal és annak menyasszonyával együtt – másodszori kísérlettel – sikeresen szökött át a határon Ausztriába. Innsbruckba kerültek, ahol egy év múltán a szülők követték őket, és végül úgy döntött a család, hogy Ausztráliába emigrálnak. 1950-ben a nyugat-ausztráliai Perthbe költöztek.

Ausztráliában Kövesi először egy kórházban dolgozott, ahol az egyik beteg hívta fel a figyelmét arra, hogy filozófiai tanulmányokat folytathatna. Hat évvel később, 1956-ban, immár a megfelelő angol nyelvi kompetenciák birtokában és az alapfokú filozófiai tanulmányok elvégzése után egy oxfordi ösztöndíjat nyert el, és a világhírű Balliol College polgára lett. A magyar forradalom kitörése és leverése után Ausztriába ment, és tolmácsként segítette a magyar menekülteket az Enns folyó melletti Aigen (Aigen im Ennstal) településen (Makori 2006. 225).

Oxfordban John Langshaw Austin vezetése alatt folytatta *Baccalaureus Philosophiae* – elnevezésével ellentétben posztgraduálisnak számító – tanulmányait. Itt ismerkedett meg a vele egykorú Anthony Kennyvel, akivel barátok lettek, és érdeklődésük az etika és vallásfilozófia kérdéseire irányult. A helyi filozófiai atmoszférát alapvetően meghatározta a friss, Ludwig Wittgenstein, Elisabeth Malcolm és John Langshaw Austin nevével jellemezhető, a mindennapi nyelvhasználat kérdéseire koncentrálni próbáló nyelvfilozófiai irány. Kövesi a *How good is „The Good”?* című értekezéssel szerzett fokozatot. Az 1958-ban Richard Hare témavezetése alatt készült tézismunka sok tekintetben megelőlegezi a későbbi könyv, a *Moral Notions* gondolatait, főleg ami a kritikai szempontokat illeti, amelyekkel a szerző Hume, Moore és Hare elgondolásait bírálja. A munka alcíme: *A szituáció releváns tényei és morális ítéleteink kapcsolatának vizsgálata. A szójátékot tartalmazó tézismunka-felirat mellett Why?* címmel, Anthony Kennyvel három számot megérő, sokak számára emlékezetes paródia-folyóíratot szerkesztett a *Mind* címére utalva Kövesi, aki számos tudományos és kevésbé tudományos társaság tagja és motorja volt a Balliol College-ben. A *Why?* kiadói előszava a következőképpen szól:

A filozófia értéke az, hogy megvéd minket más filozófusoktól. De ki véd meg minket önmagunktól, ha túlságosan komolyan vesszük magunkat? Íme, itt a *Why?*, amely igyekszik betölteni ezt a nagyon fontos másodrendű védelmi szerepet. (Amerikai olvasóink számára: meta-védelmet.) Két fő kiadói elve van a magazinnak. Az egyik az, hogy nem fogadunk el értelmetlenséget. Még kevésbé fogadunk el vicces értelmetlenséget. Mivel – ahogyan Butler püspök megmondta: „mindaz, ami van, az, ami, és nem más dolog” – az értelmetlenség értelmetlenség, és még a viccesség nem-természetes minősége sem ér fel az elmésséghez. Aki fölcserélné a vicces értelmetlenséget az elmésséggel, annak az elméje előtt még nincs ott az a *Why?*-ra referáló tárgy, avagy idea, amellyel definiálni kell. Természetesen előfordulhat, hogy képtelenek vagyunk

elérni ezt az ideált, mivel a jó ízlés kontingens világában legfeljebb véleményekhez juthatunk el. Egy ideális világban a második elvünk deduktíve következik az elsőből, ám ahogyan a dolgok állnak, csak kontextusfüggő módon implikálódnak. Ez a második elv a jó ízlés, azaz, hogy ne írj dühös cikket tutorod filozófiájáról éppen akkor, amikor ő a dolgozatodat olvassa. (Kovesi Watt 1998. 4.)

Anthony Kenny kedvesen emlékszik vissza arra, hogy annak idején egy szemináriumi óra után Austin a szemére vetette, hogy sokat komédiáznak, és így szólt: „Sajnálom, hogy ő is belekeveredett ebbe (ti. Kövesi) – mert ő igazi filozófiai tehetség, és hasznosabban is tölthetné az idejét.” (Kenny 2012. 17.)

Kövesi Oxfordban ismerkedett meg későbbi feleségével, Janettel, és 1958-ban házasodtak össze. Az esküvői szertartást a katolikus pap, Anthony Kenny celebrálta.

Oxford elhagyása után Kövesi egy évet töltött az Edinburgh Universityn, ahol tutorként dolgozott, majd visszaköltözött Ausztráliába. Három évig a New England Egyetemen tanított, majd 1962-ben a University of Western Australia oktatója lett, ahol az 1989. augusztus 17-én, szívroham miatt bekövetkezett haláláig folyamatosan dolgozott. Julius Kovesi környezetére és tanítványaira nagy hatást gyakorolt, különösen sokoldalúsága, történelmi erudíciója, szókratikus attitűdje, közvetlen és humoros társasági lénye okán. Nem tartozott a sokat író filozófusok közé. Egyetlen nagyobb lélegzetű (160 oldalas) és komolyabb hatást kiváltó munkája a *Moral Notions* című könyv volt, amely 1967-ben jelent meg a londoni Routledge – Kegan Paul kiadónál a Roy Fraser Holland szerkesztette *Studies in Philosophical Psychology* című sorozatban. Legközvetlenebb tanítványa, Alan Tapper adta ki 1998-ban *Values and Evaluations. Essays on Ethics and Ideology* címmel Kovesi korábban publikált, illetve publikálatlan tanulmányainak gyűjteményét a Peter Lang kiadónál, továbbá szintén Tapper, Robert E. Ewin közreműködésével a *Moral Notions* új kiadását Kövesi három Platón-tanulmánya kíséretében, Philippa Foot előszavával és a szerkesztők terjedelmes utószavával 2004-ben.

II.

A *Moral Notions* a gyakorlati ész elméletét kínálja – tegyük hozzá, maga Kövesi ezt a kifejezést kerüli, mert természetlennek tartja a vizsgálódást, vajon lehet-e gyakorlati az ész, avagy sem (Kovesi 1958. 18) – mégpedig az ötvenes–hatvanas évek nyelvfilozófiai eszköztárával felszerelve, ami egyben sajátos pozíciót kínál Kövesi számára, amennyiben szerinte a morális fogalmak logikai elemzése nem ad választ a morális kérdésekre. Ez a pozíció azonban nem azonosítható minden további nélkül a metaetika neutrális szemléletével, ez a beállítódás ugyanis idegen a szerzőtől. Kövesi az egyes morális fogalmakra nem tér ki részletesen, ám átfogó víziót kínál, amelynek keretében nagyon speciális kérdéseket is érint.

Kiindulópontja a 'jó' fogalmának vizsgálata, illetve a leíró és értékelő fogalmak kapcsolatának vizsgálata. A szavak szintjén a 'jó' nem úgy működik nyelvünkben, mint a 'sárga'. Kövesi itt nem utal rá – bár korábban megtette (Kovesi 1958. 27) –, de a 'jó' és a 'sárga' példája eredetileg Moore *Principia Ethicá*jának példája, amely kapcsán Moore azt emeli ki, hogy mindkettő egyszerű fogalom. Kövesi a különbséget hangsúlyozza, de ez a különbség szerinte nem a leíró és értékelő szavak különbsége, mert a 'sárga' egyáltalán nem tipikus leíró kifejezés, ellenben tipikus szín-szó, és hasonlóképpen, a 'jó' sem tipikus értékelő kifejezés, inkább az ajánlás legáltalánosabb formája. A 'sárga' és az 'asztal' különbsége legalább akkora, mint amelyet a morálfilozófusok a 'sárga' és a 'jó' között állapítanak meg, így aztán, ha ugyanolyan érvekkel próbáljuk megmutatni a 'sárga' és a 'jó' különbségét, és a leíró, illetve értékelő kifejezések különbségét, akkor tévútra kerülünk. A szín-szó, mint a 'sárga', közvetlenül érzékelt kvalitást jelent, az 'asztal' kapcsán viszont az érzékelt kvalitások alapján megkonstruáljuk az 'asztal' fogalmát. Kövesi egyik fő tézise az, hogy nincsen szabály arra, milyen kvalitásoknak kell jelen lenni ahhoz, hogy valamit 'asztalnak' mondjunk, jóllehet van néhány, amelynek meg kell lennie. Ezen a ponton bevezeti az arisztotelészi forma és anyag fogalmait, szándéka szerint mindennemű metafizikai entitás feltételezése nélkül, pusztán technikai terminusokként. Az asztal anyaga minden változó karakter, beleértve az asztal alakját is, míg a forma válasz arra a kérdésre, miért hívunk egy csomó bútort „asztalnak”, és miért nem hívunk más bútorokat ugyanígy. Ez a megállapítás érvényes az emberi cselekvésekre is. Kövesi hangsúlyozza, hogy a formai elem nem mindig végső és definiálható, mert a szükségletek és szokások változásával az indoklások is változnak, így aztán az is változik, mi számít asztalnak.

A forma és anyag megkülönböztetése kulcsot ad a 'sárga' és 'asztal' szavak különbségének felmutatásához. Ahhoz, hogy valamit 'sárgának' mondjunk, jelen kell lenni magának a sárgának, ellenben ahhoz, hogy valamit 'asztalnak' mondjunk, minőségek nem specifikus csoportjának kell jelen lennie, azaz itt már számolnunk kell anyag és forma kettősségével. Morális és egyéb fogalmaink különbsége a formális elemben föllelhető különbségre vezethető vissza, és nem az értékelés és a leírás dualitására.

A formai elem azonosítása és felismerése, és nem az empirikus hasonlóságok felmutatása tesz alkalmassá minket a terminushasználat során a szabálykövetésre. Kövesi úgy gondolja, hogy ezáltal, miszerint nincs feltétlenül szükség empirikus hasonlóságra ugyanazon dolog vagy cselekvés különböző előfordulásainak azonosításához, illetve ugyanazon szóval történő megnevezéséhez, radikálisabb megközelítést érvényesít, mint Wittgenstein családi hasonlóság-fogalma, mert ez utóbbi empirikus hasonlóságokra épít, amit maga a wittgensteni kötél-hasonlat is sugall: a kötélen egymáshoz empirikus értelemben hasonló szálak futnak.

Kövesi szerint a leírás és értékelés Hume-féle radikális szembeállításra olyan hibás felfogásnak kínál alapot, miszerint a tények ott vannak kint a világban és arra várnak, hogy felismerjük és értékeljük őket.

A 'jó' a legáltalánosabb formális elem megjelölésére szolgál, és általános jellege miatt nagyon nehéz hozzárendelni tapasztalatilag megfigyelhető minőségeket, aspektusokat és relációkat. Nem tulajdonságot kifejező szó, ahogyan az 'asztal' sem az, szemben a 'sárgával'. Lehetséges, hogy két tárgy csak a színében különbözzön egymástól, az azonban nem, hogy két egyforma tárgy közül az egyiket jónak, a másikat rossznak mondjuk. Egyfajta szuperveniens kvalitás, következményszerű kvalitás a 'jó', bár ezeket a fogalmakat is gyanakvással kezelte tézismunkájában (Kovesi 1958. 47–48). Mindenesetre ezen a ponton Kövesi Richard Hare felfogását követi, ahogyan azt már korábban is tette (Kovesi 1958. 5). A jó nehezen megragadható volta azonban – Kövesi szerint legalábbis – nem jelent homályosságot. A könyv egy későbbi pontján azt magyarázza, hogy a 'jó' kifejezést nem használjuk arra, amire egy dolog való. Tehát nem mondjuk azt, hogy „jó a cipő, mert megvédi a lábat”, jóllehet ezt a mellőzést a kommunikáció során nem azért érvényesítjük, mintha a kijelentés nem lenne igaz, hanem azért nem mondunk ilyet, mert a szóban forgó dolog éppen erre való. Egy eltérő leírás szempontjából mondunk jónak dolgokat, például a telefont azért mondjuk jónak, mert így nyitva hagyhatjuk az ajtót.

A *Szabálykövetés és indoklás* című második fejezet a szójelentés és a formális elem kapcsolatát vizsgálja. Kövesi szerint a formális elem nélkül képtelenek lennének szabályt követni a terminushasználat során. A szabálykövetést racionális aktivitásként fogja fel, amennyiben egyszerre hangsúlyoz két dolgot. Az egyik az, hogy a szavak azonosítása még csak passzív fázisa a nyelvjátéknak, és a nyelvjáték nem szójáték, hanem olyan aktivitás, amelynek csak egyik része a nyelv. A másik az, hogy a szabálykövetés egy-egy szó használata kapcsán nem más, mint képesnek lenni arra, hogy meglássuk, melyek a szóban forgó szó esetei, és végeredményben nem láthatjuk, mik is a szóban forgó szó esetei, csak akkor, ha megértjük, miért azok. Tehát nemcsak a nem-morális, hanem a morális fogalmakat is az értelem alakítja. Így a morális ítélet – amelynek alapesete hangsúlyozottan a tanács, és nem a parancs, mert a szituáció releváns tényein alapszik – sem az érzésekhez kötődik. Ha morális fogalmakat használunk, azt is kifejezzük, hogy miért kell valamit megtenni vagy miért nem szabad valamit megtenni, és azt is, hogy mit kell tenni vagy mit nem szabad megtenni. Az indok a fontos, nem az elv, és a morális elvekkkel, amelyből nagyon kevés van, nagyon óvatosan kell bánni. A 'helyes', 'hibás', 'jó' szavainknak megkülönböztető vagy emlékeztető funkciójuk van. Ha egy fogalom morális szempontból nem komplett, mint például az 'ölés' vagy a 'hazugság' fogalma esetében, akkor megkülönböztető szerepük van, míg a morális szempontból komplett 'gyilkosság' fogalma esetében emlékeztető szerepük van. Egy nem komplett morális fogalom formális eleme nem jogosít fel arra, hogy úgy kövessünk szabályt, hogy csak a helyes vagy helytelen cselekvés kerüljön említésre a cselekvés példáinak sorában.

Kövesi egyik alapmeggyőződése, hogy a morális fogalmak megfogalmazásai nem egyéni aspirációkat tükröznek, hanem bárki aspirációit, és ez a nyelv publi-

kus jellegéből adódik. A „bárki” pozíciójának prioritása a morálfilozófiában szerinte nem szünteti meg a személyes döntéseket, csak előfeltétele a döntéseknek, mert morális fogalmak nélkül nincs miről dönteni. Ezt a némileg túlságosan is racionalisztikusnak tűnő víziót, amit aláhúz azzal is, hogy a morális ítéletek nem attitűdök és emóciók kifejezései, rögtön enyhíti azzal, hogy hangsúlyozza, nem létezik a deduktív morális érvelés, csak az analógián nyugvó. Egyáltalában véve, a kanti univerzalista nézőpontot nem fogadja el Kövesi. Ennek megfelelően a „bárki” pozíciója nem azonos a „mindenki” pozíciójával. Továbbá, nála a racionalizmus semmiképpen sem jelent olyan elméleti tudomány iránti igényt, mint amilyen teória megalkotását például Moore tűzte ki célul. A formális és materiális elem közötti viszony Kövesi szerint hasonlít a cél–eszköz relációhoz, de mégsem azonos vele.

Kövesi szerint az ’értékelés’ aktusát alternatív leírások közötti döntésként hajtjuk végre, illetve ugyanazon leírás alá eső partikulárek minőségéről döntünk az értékeléskor.

Az egész könyv alaptónusát adja a ’leírás’ és ’értékelés’ szembeállítását bíráló szemlélet, ami természetesen nem jelenti azt, hogy a szerző szerint ne lenne közöttük különbség. Kövesi szereti a paradoxonokat, és munkája végén meg is vallja, milyen furcsa eredményre jutott:

Azt igyekeztem elmondani ebben a tanulmányban, hogy a morális fogalmak nem értékelik a leírás világát; ezt a világot leíró fogalmakkal értékeljük. A morális fogalmak az értékelő világot írják le. Ha ez különösen hangzik, akkor immár tudatára jutottunk annak, hogy milyen is ama keret, amelyen belül a jelen morálfilozófia mozog. (Kövesi 1967b. 161.)

A *Moral Notions* tömörsége, talán olykor túlságos tömörsége és látszólagos paradox jellege nem segítette elő a munka népszerűvé válását, amint azt Bernard Harrison megállapítja (Harrison 2012. 19), illetve azt még kevésbé segítette elő, hogy a problémákat nagyobb részletességgel tárgyaló korabeli tanulmányok és könyvek építsenek vagy reflektáljanak rá. A mű ugyanis sokszínű, és nem azonosítható könnyen az alapbeállítódása azon túl, hogy újszerűen kezeli a leírás és értékelés kapcsolatát, amely a hatvanas évek morálfilozófiájának egyik központi kérdése volt. Utólag Alasdair MacIntyre egy 1999. április 6-án lezajlott privát beszélgetésben „minor classic in moral philosophy” minősítéssel élt a mű kapcsán (Ewin–Tapper 2012. 123), ugyanakkor annak idején ő sem hivatkozott Kövesire.

Kövesi él ugyan paradox megfogalmazásokkal, ám láthatóan bízik a gyakorlati ész objektív voltában, amit nem mond ugyan univerzálisnak, noha a „bárki” pozíciója valamilyen értelemben mégiscsak univerzális. A későbbi morálfilozófiai történések, például a Kövesitől egyáltalán nem távol álló Bernard Williams filozófiája szemszögéből ez az optimizmus némileg problematikus, mert nem veszi

figyelembe azt, hogy léteznek emberek, akik számára a moralitás szempontjai egyáltalán nem léteznek, másfelől pedig az egyéni – akár morálisan megalapozott – törekvések a különféle szituációkban ténylegesen ütközhetnek, és a gyakorlati ész nem képes tanácsot adni konfliktus esetén. Kövesi egyetlen írásában sem magyarázza el részletesen, mi is a morális szempont. Úgy tűnik, ezt intuitíve adottnak tekinti, illetve mintha az elmarasztalás és bocsánatkérés szükségletére vezetné vissza. A Kövesi-féle közösségi, nyilvános morális szabálykövetés és annak az indokokra koncentráló nem privát, racionalisztikus formája nehezen hozható összhangba az erkölcsi döntéseknek a szándékokon múló, végső soron egyes szám első személyű jellegével, a privát érzésekkel és attitűdökkel. Filozófusunk nem próbál érvelni a morális relativizmus ellen. Megjegyzendő azonban, hogy mivel a legmodernebb morálfilozófiák általában véve sem képesek egyidejűleg minden jogos teoretikus és gyakorlati szempontot kielégítően érvényesíteni munkájuk során, és ezekre alapozva az emberi erkölcsi viselkedés pozitív képét megrajzolni, ez Kövesi kísérletétől sem várható el. Ő viszonylag szűk keretek között próbálja áthidalni a mindennapi morális nyelvhasználat és az absztrakt, formális és materiális komponensekre eredeti módon bontott jelentésemélet szélső pontjait. Ez némileg egyik mestere, John Langshaw Austin számos munkájának nehézsége is, aki az igaz és hamis dichotómiáját érezte félrevezető szerszámnak a mindennapi nyelvhasználat nüanszainak értelmezéséhez, ugyanakkor mégis ragaszkodott a racionalista, objektivista filozófiai hagyományhoz is, konkrétan az oxfordi realista filozófiai tradícióhoz, valamint Moore örökségéhez.

Kövesi – első látásra gyakran meglepőnek tűnő – filozófiai gondolat kísérletei, illetve fiktív köznapi szituációi talán jobban megmutatják gondolatainak termékenységét. Itt csak egyetlen ilyen példára hívom fel a figyelmet, amely megvilágítja a morális fogalmak kiformalódásának folyamatát a nyelvhasználatban. Ez a „misticket” vagy „tévjegy” esete.

A korabeli Angliában a buszsofőrök mechanikus készüléket használtak az utazási jegy kiadására. Tegyük fel, hogy egy utas négypennys jegyet kér, a sofőr viszont véletlenül ötpennys jegyet nyomtat ki, és így egy téves jegyet állít elő. Ezután másik, immár jó, négypennys jegyet ad az utasnak, az ötpennys jegyet pedig félreteszi, hiszen el kell vele számolnia. Amikor egy későbbi utas ötpennys jegyet kér, ezt adja oda neki. A jegyen lévő időpont eltérése a második utasunk utazási időpontjához viszonyítva gondot okozhat, ha felszáll a jegyellenőr, mert a jegy érvényessége lejárt, és ezért a sofőr magyarázkodásra kényszerül. Kellemetlen a szituáció, hiszen az utasok föl- és leszállnak, az ellenőr azt gondolhatja, buszsofőrünk gondatlan és alkalmatlan munkaező. A sofőr a végállomáson található pihenőhely kávéházában teázás közben elmeséli a történetet kollégáinak, akik hasonló történetekkel állnak elő. Ugyan nem határozzák el rögtön, hogy az ilyen jegyet 'tévjegynek', 'misticketnek' hívják, de az évek alatt esetleg felmerül a szó mint a tökéletlen jegyek megnevezésére szolgáló kifejezés, és elkezdik használni. Ha a 'tévjegy' szót csak a buszsofőrök használják, akkor csak

az ő szótárak elemeként létezik, ám ha az ellenőrök körében is használatossá válik, akkor az ő szótárunknak is része lesz. Az előbbi esetben a 'tévjegy' a munkavégzéssel kapcsolatos kellemetlenségre utaló szó, a második esetben egyfajta elnézést kérő szó. Utóbbi esetben a kifejezés használata lehetővé teszi egy kínos szituáció rövidre zárását, és nem a sófőr egyéni beszédkészségétől függ az eset elbírálása az ellenőr részéről.

Kövesi nem tekinti a példáját olyanoknak, ami magyarázatot ad például a 'jó' szó használatára. Számos apró, ám lényeges megfigyelést tesz a példa kapcsán, és mintegy organikus egységben látja a spontán nyelvhasználat, a problémamegoldó gondolkodás és nyelvi viselkedés, a jelentésváltozás és morális tartalomváltozás témaköreit. Ez a friss együttlátás teszi élvezetes olvasmánnyá a *Moral Notionst*.

III.

A hatvanas évek végétől a nyolcvanas évek végéig tartó filozófiai munkásságában Kövesi továbbra is foglalkozik a leírás és értékelés kérdésével, és korábbi álláspontját még radikálisabb formában fogalmazza meg, amennyiben immár ideológiaként értelmezi merev szembeállításukat. Az ideológia témája egyébként is foglalkoztatja, többek között a marxista ideológia és a német ideológia kérdéséről is ír, Moses Hessnek *A pénz lényege* című művét fordítja németről angolra, valamint az ideológia és a vallás kapcsolatáról és a demitologizálásról ír tanulmányokat. Több tanulmányban foglalkozik egyik kedvenc filozófusával, Platónnal, akinek formaelméletét az etika, a morális relativizmus, a hipotetikus módszer és a felosztás módszere felől közelíti meg. Locke filozófiájáról tervezett könyvet írni, ez a mű azonban nem készült el. Alapos filozófiatörténeti tanulmányt írt Moore *Principia Ethica* című művéről.

A leírás és értékelés kérdését megpróbálja immár a fogalmak formális és materiális felosztása nélkül is megragadni. Ezt a következő módon teszi. A *Valuing and Evaluating* című tanulmányában elfogadja, hogy a tények és értékek közötti különbségtevés fontos és tagadhatatlan, ám továbbra is úgy tartja, ez a distinkció indokolatlanul homályosít el egyéb különbségeket. A dolgozata címében szereplő kifejezések – amelyeket 'értékelés' és 'kiértékelés' formájában magyarázhatunk – szerinte nagyon különböző aktivitásokként értelmezendők. A 'valuing' és az 'evaluating' különbözőségével a *Moral Notions* könyv egyáltalán nem foglalkozik, a disszertációból pedig világos, hogy Kövesi nem is lát különbséget a kettő között. A kiértékelő ítélet, amely azt mondja ki, hogy valami jó, az egyik legrégebbi kiértékelő aktivitás: feltételez egy leírást, amely standardként működik, azaz terveket, intenciókat testesít meg, amelyek alapján megformáljuk a dolgok fogalmait, amelyeket aztán számos egyes eset példáz. Így aztán a kiértékelés során az egyes eseteket a standardhoz különböző fokban közelebb

vagy távolabb állóként értékeljük. Ha valaki például a csónakot tisztán a látható tulajdonságai révén határozná meg, naturalista hibát követne el abban az értelemben, hogy a standardot azonosítja olyasmivel, ami nem standard, hanem csak megközelíti azt, és így logikailag megakadályoz bennünket abban, hogy a jövőben tökéletesebb csónakot készítsünk, és valójában megakadályozza a csónak kiértékelését.

Az 'értékelés' értelme azonban jelentősen eltér a 'kiértékeléstől'. Kiértékelve mondhatjuk a betörőről, hogy 'jó', mert nagyon ügyesen végzi a tevékenységét, ám morálisan értékelve nem mondunk ilyet. Kiértékelhetünk értékelt és nem értékelt dolgokat, de fordítva nincs így. A morális értékelésnek nem standardokkal van dolga. Az értékelés irányítja leírásaink megformálását. A morális élet tehát nem kiértékelés.

Kövesi számára az értékelés és kiértékelés főntebbi szembeállítására további motivációt kínál a „van” és a „kell” dualitás elleni kritikához. Ez a kritika azt hangsúlyozza, hogy a morálfilozófiákban alap-kiindulópontként választott leírás és értékelés dualitása egyfajta rituálé, amely „szükségtelen, félrevezető, egyszerűen konfúz és konfúziót okozó, sőt káros a morálfilozófiára” (Kövesi 1998. 25). Még azt is bénítja, hogy szinte kénytelen ezzel a szakszókészlettel boldogulni, aki igyekszik más konceptuális keretben mozogni. Miért is káros a rituálé? Azért, mert a dichotómia amorf – Hume-hoz és George Edward Moore-hoz kapcsolják, jóllehet szinte semmi közös pont sincs a két filozófus morálfilozófiájában –, ráadásul tucatnyi megfogalmazása van, amelyek nem csupán különbözőek, hanem drasztikusan mások. Ha valaki kritizálja, rámondják, hogy félreértette. Egyfajta önálló létezésre tett szert a dichotómia, amelynek érvényessége mellett egyetlen érvet sem szükséges immár felhozni. Ezért ideologikus természetű, mert egyfelől az ideológiára jellemző az, hogy igazságának elfogadása független a mellette felhozott érvektől, másfelől az ideológiában hívó a saját konceptuális keretébe kényszeríti ideológiai ellenfelét. Mintha csak a morálfilozófia szempontjából igazán lényeges értékelés (*value*) a leírással szembeállított, ám igazából nem morálfilozófiai kiértékelés (*evaluation*) alfaja lenne.

Az ideológia természetéről megfogalmazott gondolatokhoz kapcsolható Kövesi *Marxist Ecclesiology and Biblical Criticism* című dolgozata, amelyben az egyházas gondolkodás és a marxista ideológia hasonló szerkezetére mutat rá. A marxizmus sajátos vallásként, messianisztikus doktrínaként való bemutatása természetesen hosszú történelmi múltra tekint vissza, Kövesi ebben nem mond újat, ám részletmegfigyelései megfontolásra érdemesek. Különbséget tesz az „egyházias keretben” értelmezők és a tárgyilagos megfigyelők, értelmezők között, illetve nyitott rendszer és zárt rendszer között. Mindkét esetben jelen lehet az egyéni lelkesedés és odaadás gesztusa, ám az egyházas keretben, zárt rendszerben értelmező számára a tanítás nem egyéni vélemény vagy meggyőződés, hanem mindenki számára kötelezően érvényes doktrína. Csak olyan tanítás idézhet elő egyházi mozgalmat, amely olyan, mindent átfogó univerzális

drámaként fogható fel, amelynek igazi, elkötelezett szereplői vagyunk. Az univerzalitás, az emberek közötti elkülönülés igényének tagadása a másik véleményének, az érveknek a figyelmen kívül hagyását hozza magával, a más felfogású ember legfeljebb a saját dráma egyik szereplője lehet. Az egyházas keret paradox módon nem törődik az alapító szavainak tanulmányozásával. Kövesi Lukács Györgynek a *Történelem és osztálytudat* című kötetében megfogalmazott ama gondolatát idézi fel, miszerint ha Marx összes tételéről kimutatja a jelen kutatás, hogy tévesek, és a marxista el is fogadja ezeket a cáfolatokat, még akkor sem kell egyetlen pillanatra sem feladnia a marxista ortodoxiót. Mint Kövesi hangsúlyozza, itt nem a marxizmus és a marxizmus műveinek szövegszerű tartalma közötti különbségről van szó, és Lukács gondolatát félreértenénk, ha a „módszeren” elméleti módszert értenénk; itt az elméletet maga után hagyó praxis a lényeg, a szubjektum és objektum, a megismerő és ismereti tárgy kettősségének lebontása. Ortodox marxistának lenni nem azt jelenti, hogy törődünk azzal, Marx kijelentései igazak-e vagy hamisak, hanem azt, hogy a nagy történelmi dráma szereplői vagyunk. A marxizmus olyan elmélet, amely azt akarja bizonyítani, hogy ő nem elmélet. Hasonló szerkezet mutatható ki a teológiában is, ezt példázza Kövesi szerint Teilhard de Chardin tanítása, miszerint az isteni szeretet és a hit konvergál, egyszer majd összetalálkozik, és ezt a találkozást de Chardin immár önmagában megtapasztalta.

Kövesi Gyulát egész életén át hívő katolikusként és hitében kételkedő gyötördőként foglalkoztatta a vallás kérdése. Ennek a vívódásnak nem adott hangot filozófiai munkásságában, ám a bibliakritika és a demitologizálás kérdéseit érintő tanulmányai mutatják, filozófusként bármilyen speciális kinyilatkoztatáson alapuló legitimitáció elfogadása komoly problémát jelentett számára, még úgy is, hogy egyáltalán nem akarta eliminálni a hitet. Kövesi úgy tartotta, hogy még ha az összes filozófiai problémát meg is oldjuk vagy elrendezzük, akkor is éppen elég tere marad a hitnek.

IRODALOM

- Ewin, Robert E. – Tapper, Alan 2012. MacIntyre and Kovesi on the Nature of Moral Concepts. In Alan Tapper – T. Brian Mooney (szerk.) *Meaning and Morality. Essays on the Philosophy of Julius Kovesi*. Leiden–Boston, Brill. 123–137.
- Harrison, Bernard 2012. Kovesi’s Refutation of Hume. In Alan Tapper – T. Brian Mooney (szerk.) *Meaning and Morality. Essays on the Philosophy of Julius Kovesi*. Leiden–Boston, Brill. 19–42.
- Kenny, Anthony 2012. Prologue. Memories of Julius Kovesi. In Alan Tapper – T. Brian Mooney (szerk.) *Meaning and Morality. Essays on the Philosophy of Julius Kovesi*. Leiden–Boston, Brill. 15–18.
- Kovesi, Julius 1958. *How Good is „The Good”?* (Kézirat.)
- Kovesi, Julius 1967a. Hungarian Philosophy. In Paul Edwards (szerk.) *The Encyclopedia of Philosophy*. New York, Macmillan. 4. kötet. 93–95.

- Kovesi, Julius 1967b. *Moral Notions*. London, Routledge – Kegan Paul.
- Kovesi, Julius 1998. Against the Ritual of 'Is' and 'Ought'. In Julius Kovesi: *Values and Evaluations. Essays on Ethics and Ideology*. Szerk. Alan Trapp. New York etc., Peter Lang. 25–42.
- Kovesi Watt, Janet 1998. *Why?* Edited by Julius Kovesi, Anthony Kenny. *An Anthology*. Selected and edited by Janet Kovesi Watt. Perth.
- Makori József 2006. *1956. Szemtanúk. Németországban élő kortársak és forradalmárok emlékeznek 50 év távlatából*. Marosvásárhely, Lyra Kiadó.
- Steindler, Larry 1988. *Ungarische Philosophie im Spiegel ihrer Geschichtsschreibung*. Freiburg–München, Karl Alber Verlag.
- Steindler, Larry 1998. A külföld ismeretei a magyar filozófiatörténetről. Ford. Csutak Gabriella. *Kellék*. 10. sz. 85–106.

